ТӘРЧҮМӘ

ШАИР-ТӘРЧҮМӘЧИ

„ЈАЗЫЧЫ» нәшријјаты «Дүнја әдәбијјаты китабханасы» силсиләсиндән новбәти 16-чы чилди Низами Кәнчәви ирсинә һәср етмишдир. Чилдә шаирин лирикасы, «Сирләр хәзинәси» вә «Искәндәрнамә»нин биринчи китабы — «Шәрәфнамә» дахилдир. Чилд өн сөз, изаһлар, шәрһләр вә лүғәтлә тәчһиз олунмуш, мүвафиг сәһифәләрдә миниатүр рәсмләр верилмишдир.

«Шәрәфнамә»нин тәрчүмәси Абдулла Шаигин, шәрһләри исә Әкрәм Чәфәриндир.

Низами Кәнчәви гәләминдән чыхан надир сәнәт инчиләри әсрләри архада гојуб әбәдијјәтә говушан бәдии нүмунәләр олдуғуну чохдан сүбут етмишдир. Бир сыра ичтимаи-сијаси сәбәбләр бахымындан Низами ана дилиндә јазыб-јаратмамыш, бәлкә дә јазмыш, лакин дөврүмүзә гәдәр бу нүмунәләр кәлиб чатмамыш, тарихин гаранлыгларында итиб-батмышдыр. Лакин бурасы да шәксиздир ки, Азәрбајчан колорити онун бүтүн јарадычылығынын руһуна һопмуш, бәдии тәфәккүрүнә һаким кәсилмишдир. Бу күн азәрбајчанлы охучулар өз даһи сәнәткарыны әсасән бәдии тәрчүмә саһәсиндә охујуб гаврајырлар вә бу јөнүмдән һәлә әсримизин 40-чы илләриндән гәләм чалан Азәрбајчан совет шаирләринин, о сырадан Абдулла Шаигин тәрчүмәчилик фәалијјәти алгыша лајигдир вә низамишүнаслыг вахтында онларын гијмәтини вермишдир.

Биз бу мәгаләдә Низаминин «Сирләр хәзинәси» вә лирик ше'рләринин Хәлил Рзаја аид јени тәрчүмәләри вә онларын кејфијјәти һаггында бәһс ачмағы кәрәкли билдик.

«Сирләр хәзинәси»нин јени тәрчүмәсини диггәтлә охудум, бә'зи һиссәләрини орижинал илә — академик Ә. Ә. Әлизадәнин 1960-чы илдә Азәрбајчан ССР ЕА нәшријјатында чап олунмуш елми-тәнгиди мәтни илә тутушдурдум.

Бәдии тәрчүмә һәр шејдән әввәл орижиналы дүзкүн мәнимсәмәкдән башлајыр. Хәлил Рза буну бачармышдыр, әсәрин Азәрбајчан вариантыны Низамијә лајиг сәвијјәдә сәсләндирмәк јөнүмүндә бәдии гүввәләрини сәфәрбәр етмиш вә нәтичә уғурлу алынмышдыр — орижинал илә мүгајисә етдијим парчалар гаршылығы доғру, дәгиг әкс етдирир. Тәрчүмә бәдии сәнәткарлыг бахымындан да тутарлыдыр; дили һәрарәтли, сәлис вә ахычыдыр. Тәрчүмәчи һеч јердә һәрфи тәрчүмә далынча гачмыр, илк нөвбәдә Низаминин мәһәббәт вә нифрәт күчүнү — бәдии материалын мә'нәви енержисини охучуја чатдырмаға чалышыр вә мәгсәдинә әсасән наил олур.

Бәдии тәрчүмә нә заман көзәл сәсләнәр? Тәрчүмәчи јалныз өз илһамына вә истә'дадына дејил, һәм дә елми-филоложи әмәјә архаландыгда. Хәлил Рза тәрчүмәсиндә бу мүһүм кејфијјәт дә изләнилир. Низаминин Инсан консепсијасы — «Сирләр хәзинәси»ндән гырмызы бир хәтт кими кечиб кедән бу апарычы идеја, даһи сәнәткарын фәал, гызғын вә дөјүшкән һуманизм мөвгеји вә бу бахымдан олан дүшүнчә, һисс вә дујғулары тәрчүмәдә ајдын көрүнмәкдәдир. Тәрчүмәчи Низами мүдриклијини, онун фәлсәфи мүһакимә гүдрәтини, ејбәчәрликләрә гаршы барышмаз нифрәтини, көзәлликләрә мәһәббәтини бәдии ифадәдә нөинки орижинала садиг галыр, онлары һәм дә гүдрәтли гәләмлә доғма дилә чевирир.

Еј камалы, тәдбири
хилгәтләрә һөкм едән!
Ајағы баш тачына дүрр олан,
көвһәр верән!
Шаһсан, шаһ гәсри истә,
гој көрсүн дүнја сәни,
Инчисәнсә, ара, бул
танры хәзинәсини.
Дүнјанын о үзүндән
кимин вар ки хәбәри?
Сәнинлә мәндән савај
кимдир биләи бу сирри?
Танрынын хәлг етдији
илкин, әзәли нурдан
Һамыдан чох пај алан сәнсән,
әзүнсән, инан.
Чаһан—сәнин өз евин,
сән бу евин ачары,
Сәниникидир бу бағын
һәр бары, һәр нүбары.
Әмин, бөјүклүјүнлә
тутмусан јер үзүнү,
Гүрур јарашыр сәнә,
вер ирәли көксүнү.
(Сәһ. 141—142).

Шәхсијјәти вә онун һәр чүр истәкләринин буховлајан орта әсрләр мүһитиндән учалан бу сәс, әлбәттә, Низаминин сәсидир — «Јер үзүнүн әшрәфи олан Инсана», онун шәрәфинә дејилмиш бир һимн тә'сири бағышлајыр ки, тәрчүмәдә дә өз е'чазкар чазибәсини сахламышдыр.

Јалныз нүмунә кәтирдијимиз парчада дејил, тәрчүмәнин чох сәһифәләриндә Низами ше'ринин фикри—мәнтиги тутуму, Низами мисраларындакы зәнкин мә'на чаларлары, шаирин сәнәт амалы, фәлсәфи «мән»и Хәлил Рзанын алим сәлигәси, сәнәткар илһамы вә инадчыл тәрчүмәчи сә'јинин вәһдәтиндә лајагәтлә ачыгланыб охучуја тәгдим олунур.

Низаминин лирика нүмунәләринин тәрчүмәси һаггында да јухарыдакылары демәк олар. Шаирин һәтта тәрчүмәјә јатымлылыг бахымындан ән чәтин, мүрәккәб мисралары да јени тәрчүмәдә нәфәсли вә ганадлы алынмышдыр. Хәлил Рза бу саһәдә Низаминин әввәлки истә'дадлы тәрчүмәчиләринин ән'әнәләриндән јарадычылыгла бәһрәләнир вә бөјүк үстүнлүјү будур ки, бир чох ше'рләрин јени охунушунда онларын тәрчүмә олундуғуну унудурсан.

«Сирләр хәзинәси» орижиналда әрузун сәр'и бәһриндә нәзмә чәкилмишдир. Хәлил Рза ону һечанын он дөрдлүјү илә тәрчүмә едир. Лирика өрнәкләринин тәрчүмәси заманы исә тәрчүмәчи орижиналын вәзнини мүмкүн гәдәр горујуб сахлајыр. «Мүмкүн гәдәр» ифадәсини она көрә ишләдирик ки, вәзни ејнилә сахламаг Низами әсәрләринин тәрчүмәсиндә бә'зән доғрудан да мүмкүн олмур, бу һалда тәрчүмәчинин она јахын вәзн сечмәси лазым кәлир. Низаминин мә'лум гәзәл, гәсидә вә рүбаиләринин демәк олар ки, чох бөјүк бир гисми Хәлил Рза тәрчүмәсиндә өз илкин вәзниндәдир, хүсусилә шаирин гәзәлләри јени тәрчүмәләрдә гаршымызда вәзнләр сәркиси ачыр, јалныз мәзмунча дејил, һәм дә бәдии бичими илә дә охучуну тә'мин едир.

Әлбәттә, Низамини доғма халгына даһа јүксәк кејфијјәтдә чатдырмаг үчүн арзулар түкәнмәздир. Јени тәрчүмәләрдә нәзәрә чарпан гүсур вә гејдләрдән бә'зиләрини көстәрмәк истәрдим.

«Сачларын дағыныгмыдыр,
аләмми, ја карым мәним?
Гөнчәдән ағзынмы дар,
ја гәлби-гәмхарым мәним» (сәһ. 58)

—мәтлә'ли гәзәл Низаминин дејил, фарс шаири Шаһфур Нишапурининдир, шаирин лирик әсәрләринин әввәлки нәшрләриндә дә јанлыш олараг Низаминин адына кетмишдир вә јени нәшрдә бу сәһви тәкрар етмәјә еһтијач јох иди (бах: Хәлил Јусифов. «Низаминин лирикасы», Б., 1968, сәһ. 135—136).

2. «Сирләр хәзинәси» јухарыда гејд едилдији кими, һәм орижинала јахынлыг, һәм дә поетик мәзијјәтләри бахымындан үмумијјәтлә јахшы тәрчүмә олунуб. Мүәллифин Азәрбајчан дили көзәлдир, аловлудур. Лакин бә'зи һалларда көзләнилмәз, Низами сәнәти илә узлашмајан сөз, дејим вә ифадәләр дә сәһифәләрдә өзүнә јер тапыр. Мәсәлән, сәһ. 143-дә:

«Һајды, зәбт ет, мәнимсә
күчсүзләр тифагыны,
Тысгырынча басыб је
јетимләрин һаггыны»

— бејтиндәки «тысгырынча» кәлмәси јабанчы сәсләнир, һеч мә'насы да бир о гәдәр анлашылмыр.

Јахуд сәһ. 148-дә:

«О кәсләр ки, доланыр
јалныз чөлдә, сәһрада,
Имрәнир о шәхсә ки,
үзә билир дәрјада»

— бејтиндә дә «имрәнир» сөзү нә мәзмун дашыјычысыдыр — бәлли дејил.

3. Бир нечә кәлмә өн сөз һаггында. «Бәдии сөзүн танрысы» адланан өн сөз әсасән мүәллифин шаир тәбиәтиндән ирәли кәлән рич'әтләр, һашијәләрлә шиширдилмиш, долдурулмуш мүтәрчим тәәссүратына, онун тәрчүмә үзәриндә нечә ишләмәк зәрурәти һаггында охучу илә сөһбәтинә бәнзәјир. Мүәллиф аз гала өн сөзүн јарысыны Низами әсәрләринин өз вәзниндә тәрчүмәләринин гејри-мәгбул олмасы барәдәки фикир-тезисини охучуја тә'кидлә ашыламаға һәср едир вә чох мүлаһизәләриндә дә инандырычы дејил. Мәсәлән, сәһифә 14-дә, о, «Сирләр хәзинәси»нин бүтүн мүрәккәблији илә, психоложи зәнкинлији илә, бәдии архитектоника ситләти илә мүасир Азәрбајчан дилиндә сәсләндирмәк үчүн ән зәрури вәзн кими һечанын он дөрдлүјүнү гәбул едир, галанларыны «гејри-зәрури, субјектив вә кәрәксиз сајыр вә»; һәм Низами дүһасына, һәм дә «Сирләр хәзинәси»нин поетик маһијјәтини ашкарламаға гадир олан тәрчүмәчијә јалныз бу вәзн (һечанын он дөрдлүјү — Р. А.) јардым едә биләр» — дејә нәтичә чыхарыр.

Мәкәр габагчадан «пејғәмбәрлик» етмәк олар? Ким билир, бәлкә кәләчәкдә елә бир сәнәткар-тәрчүмәчи јетишәчәк ки, о, әсәри елә онун өз вәзниндә — сә'ри әлчүсүндә, һәм дә јүксәк сәнәткарлыг мәһарәти көстәрмәк вә Низами дүһасыны там әһатә етмәк шәртилә тәрчүмә едәчәкдир.

Сәһифә 15-дә мүәллиф јазыр: «...һеча вәзниндә дүшүнән Низами өзүнү әруз үстүндә тәрчүмә (? — Р. А.) етмишдир. Бужүнкү тәрчүмәчи исә ону өзүнә гајтарыр. Низамини сөзүн кениш мә'насында Низамиләшдирир, јаздығыны һәләлик бир јана гојуб нечә дүшүндүјүнү она көстәрир». Бир гәдәр гејри-тәвазөкар дејилмишдир. Бир дә, ахы, һарадан билмәк олар ки, Низами «һеча үстүндә дүшүнмүшдүр?». Нәһајәт, мәкәр әруз Азәрбајчан ше'ринә јад вәзндир?

4. Шәрһләр һаггында.

Бә'зиләриндә конкретлик јохдур. Мәсәлән,

Сән еј фәләкләр гәдәр уча,
дәјәрли инсан!
Назыны чәкмәкдәдир бу јер,
бу кәј, кәһкәшан.

— бејти (сәһ. 164) онсуз да ајдындыр. Лакин көрүн мүәллиф она узун-узады нечә шәрһ верир: «Низаминин фикринчә, Инсан каинатын әшрәфидир вә әслиндә Танры каинаты Инсанын шәрәфинә јаратмышдыр. Ај, Күнәш, бүтүн сәјјарәләр вә бүтүн не'мәтләр Инсана хидмәт наминә хәлг олунуб. Буна көрә Инсаны тәбиәтин назлы јаврусу адландырмаг олар. «Гурани-шәриф»ин «Әт-Тин» сурәсинин дөрдүнчү ајәсиндә дејилир: «Биз инсаны ән көзәл шәкилдә јаратдыг. Буна көрә инсан бүтүн хилгәтләрдән даһа камил олмасы мүгабилиндә нәчиб, хејирхаһ, һуманист олмалы, өзүндән ашағы пилләдә дуранларын һамысы гаршысында мәс'улијјәтини, чавабдеһлијини даим дәрк етмәлидир. Инсан бүтүн флора, фауна аләмини, бүтүн тәбиәти севиб горумаға, јашатмаға борчлудур. Онун башлыча мәзијјәтләриндән бири чәмијјәти камилләшдирмәк вә тәбиәтлә чәмијјәт арасында үзви аһәнкдарлыг јаратмагдан ибарәтдир» (сәһ. 559, бејт 1279).

Әлбәттә, бүтүн бу јухарыда дејиләнләр Низамидә вардыр, онун үмумијјәтлә, фикир дүнјасынын ана хәттини тәшкил едир, Инсан һаггында шаирин кредосудур. Лакин һәр бејти белә шиширдилмиш шәкилдә шәрһ етмәк күтләви нәшрдә нә дәрәчәдә мәгсәдјөнлүдүр? Һәм дә бу шәрһ билаваситә мәһз тәгдим олунан бејтин шәрһи дә дејил ахы.

Бә'зи шәрһләр дүз дејил. Мәсәлән, 132-чи сәһифәдәки:

Кәтан кејиниб кәлир
ај чамаллы түрк јарым,
Сөкүлмүш кәтан кими
чатлајыр додагларым.

—бејтинә сәһифә 552-дә (бејт 771) ашағыдакы шәрһ верилир: «Кечмишдә белә тәсәввүр вармыш ки, кәтан Аја нөгсан кәтирир». Шәрһ профессор Р. Әлијевдән көтүрүлмүшдүр вә јанлышдыр. Гәдим е'тигада көрә, әксинә, кәтан Аја дејил, Ај куја кәтана нөгсан кәтирир.

Сәһифә 133-дә:

Мән су архы, о—чәмән,
мән—јашыллыг, о—Күнәш.
Мән јудуғум палтары
гурудурду о атәш.

— бејти тәрчүмәчи тәрәфиндән белә шәрһ олунур: «Мән бир су архы кими башымы о чәмәнин (о көзәлин) ајағына гојмушам ки, ондан гүввәт алым. Көзәлин көз јашыдыр (гәрибәдир, нечә јә'ни көзәлин көз јашы? Классик әдәбијјатда көз јашыны мә'шугә јох, һәмишә ашиг ахыдыр — Р. А.), мәһәббәтдир архымызы дирилик сују илә долдуран (? — Р. А.), бизи јашадан. Мән јашыллыгамса, о—күнәшдир. Мәним нөгсанларымы, ләкәләрими (ахы, идеал ашигин сөһбәт һансы нөгсанындан кедә биләр — Р. А.) арадан галдыран, јудуғум либасымы гурудан (бу лап прозаик ләвһә олду — Р. А.) вә пака чыхаран да онун һүснүнүн атәшидир» (сәһ. 552, бејт 776).

Јенә шәрһ дүзкүн истигамәтләндирилмәмишдир вә әслиндә башга шәкилдә олмалы иди.

Әлбәттә, тәрчүмәјә әлавә едилмиш ачыгламалар вә јозумлар үмумијјәтлә көтүрүлдүкдә [illegible], әсәрин охучуја даһа ајдын чатдырылмасына хидмәт едир вә дејиләнләр онларын дәјәрини ашағы салмыр. Шүбһә етмирәм ки, даһи шаир-мүтәфәккирин јени тәрчүмәдә сәсләнмәси низамишүнаслыға гијмәтли төһфәләрдән бири кими гаршыланачагдыр.

Р. АЗАДӘ